

je le malo takih, ki bi bili za to usposobljeni ali ki tak način dela že uporabljajo. Tudi s te strani je kriva vzgoja, delno pa pomanjkanje etnoloških študij. Ob problematiki vzgoje nastajajo v zadnjem času tudi kakovostni premiki, od katerih naj omenim nov program študija na Oddelku za arhitekturo. Novost je tisti del obvezne prakse na terenu, kjer študentje v obliki interdisciplinarnega dela topografirajo arhitekturo vseh vrst. Pri ljudskem stavbarstvu naj bi sodelovali z etnologi, čeprav te povezave s študenti za sedaj še ni bilo mogoče povsem izvesti. Pomembne so tudi vsebinske dopolnitve, ki navajajo nove generacije arhitektov na nove odnose do arhitekturne dediščine in na sodelovanje z drugimi, ki se ukvarjajo z ohranitvijo arhitekturnih spomenikov ali raziskavami arhitekture.

Za sklep lahko preprosto ponovimo del neizpoljenih sklepov s posvetovanja o etnoloških vidikih spomeniškega varstva v Sloveniji iz leta 1973. Potrebna je neka skupna teoretična osnova, ki bi se že sama po sebi ponudila, če bi bilo intenzivirano etnološko raziskovalno delo po področjih, v krajih in na objektih, kjer obstajajo tudi spomeniškovarstvene kvalitete in za katere je bilo ugotovljeno, da so sestavni deli ne samo preteklosti ampak tudi sedanosti. Dalje bi bilo treba poglobiti že začeto sodelovanje z arhitekti in dopolnjevati učne programe tako etnologov kot arhitektov. Vsekakor bi bilo treba ponovno spodbuditi tudi dejavnost raziskovalne skupnosti etnologov (ali pa SED), ki naj bi vsaj deloma skušala usmerjati določene raziskave v omenjena področja. Vse to so še vedno delne rešitve; za njihovo polno vrednost in za rešitev tako široke problematike, kot je varovanje etnoloških kulturnih spomenikov pa bi bilo v vsakem primeru treba široke podpore in sodelovanja vseh, ki čutijo dolžnost do izpolnitve te naloge.

Op.: (Ob referatu ni navedena literatura iz katere so povzeti nekateri citati in misli, članek z istimi izhodišči in v razširjeni obliki bo publiciran v Traditiones št. 5 z navedbo virov in s teoretičnimi izhodišči; opomba referenta.)

UDK 719:663.285.2 (497.12 Lendava)

Vlasta Koren, Murska Sobota:

ZAŠČITA VINSKIH KLETI V PREDELU „ŪJTAMAS“ V LENDAVSKIH GORICAH.

Namen mojega prispevka ob današnjemu srečanju je razgrniti problematiko, kako pristopiti k etnološki zaščiti in prezentaciji zadnjih kleti v Lendavskih goricah.

Uvodoma nekaj informacij o naselju vinskih kleti:

Danes je v Lendavskih goricah še nekaj tipičnih posameznih kleti in kleti v obliki domačij (Pince, Dolgovaške gorice), ki jih bodo polagoma na predlog Zakona o varstvu spomenikov v Sloveniji zaščitili. Na predelu „Ūjtamas“, v neposredni bližini Lendave, ki se imenuje naselje Nafta, sedaj je to Rudarska ulica, v bližini jugoslovansko-madžarske meje je ohranjeno kot zaselek na hribu enajst kleti ena poleg druge. Zgrajene so v glavnem za predelavo grozdja in shrambo vina. Stojijo ob občinski poti pod vznožjem hriba, ki se imenuje zgornji Tomaž. Lega je severozahodna.

V objavljenih študijah in iz krajših prispevkov v lokalnih revijah in časopisju so nam Lendavske gorice predstavljene narodopisno, zemljepisno in zgodovinsko.

Vzrokov za nastanek kleti na tem predelu je več. Predvsem so zemljepisni in podnebni. Kleti so postavljali v Lendavskih goricah na ravna tla po širokih slemenih, hrbitih pobočij nad dolino. Ker je bilo pri kmetijah vedno premalo zemlje, iskali so zemljo da so gojili v vinogradu polikulture nasade (buče, fižol, breskve...). Tudi sociološki in migracijski element je pomemben. V Prekmurju so bile nekdanje številne družine in ni bilo zaposlitve. Odselili so se v gorice ali odšli na sezonsko delo. Tudi, če je prišel kak član družine v spor z domačimi, se je umaknil v gorice in če je obubožal v dolini, se je tudi ponavadi preselil v gorice.

Do leta 1848 je bil ta predel poraščen z gozdom, o čemer pričajo arhivi. Z zakonodajo leta 1848 so ga razparcelirali. Ljudsko izročilo pravi, da so bili prvi vinogradniki trije bratje Tomaži. Katastrska skica kaže, da so bile na tem kompleksu, kjer stoji danes 11 kleti, že v drugi polovi ci 19. stol. tri. Najstarejša klet, iz leta 1866, je na pogled prav idilična. Saj je višina v prostoru za počitek samo 185 cm, do trama pa samo 173 cm. Višina vrat v bivalni prostor je le 127 cm in stari ljudje se radi pošalijo: „Goske bi lahko kukale skozi okno“.

Klet št. 372 je datirana z letnico 1884. Datirana je še klet št. 361, z letnico 1898. Druge so bile zgrajene verjetno okoli leta 1909, ko se je glavna obnova vinogradov po filokseri v Lendavskih goricah že končala. Klet št. 365 je grajena l. 1924, klet št. 368 pa 1910. V Loncovo klet, ki je v obliki stanovanjske hiše, so se ljudje naselili, ko so prišli za dalj časa v vinograd. Ta tip kleti je docela podoben ali celo enak lesenim prekmurjski hiši.

Na podlagi madžarske zakonodaje, ki je dovoljevala, da so po očetovi smrti dedovali zemljo in vinograde vsi otroci, so se vinogradi torej parcelirali z dedovanjem in prodajo. K posameznim parcelam so se postavljale kleti, ki so tako tesno skupaj, kar je razvidno iz katastrske razpredelnice, da je okrog hiš le od 3 do 80 m². Pasovi vinogradov od kleti po bregu navzdol so veliki od 168 m² do 230 m². Lastniki kleti so poljedelci-kmetovalci in jim je vinogradništvo le dodatna panoga, vino potrebujejo za svoje potrebe. Lastniki vinogradov so revni, srednji in premožni kmetje. Lastniki dvoceličnih in troceličnih kleti so štirje iz Velike Polane, eden iz Brezovice, eden iz Trnja in eden iz G. Lakoša. To so vasi, ki so oddaljene od Lendavskih goric 10 do 30 km. Od enajstih kleti je osem troprostorskih, ena dvoprostorska, ena dvoprostorska z podzidano kletjo in ena v obliki domačije. Vinsko „kleit“, „klit“ uporabljajo sezonsko. Po trgatvi prešajo grozdje na preši v največjem prostoru v kleti. Razporeditev prostorov v kleti je narekoval potek dela v vinogradu. Soba desno od preše je bil bivalni prostor in je služil za počitek. Poleg teh dveh prostorov je še en prostor, za shranjevanje sodov vina.

Kleti so s čelno stranjo obrnjene na cesto, razen kleti št. 365, ki ima vhod iz lope. Na čelni strani imajo v bivalnem prostoru dve okni in ob strani eno. Strehe so na čop, dimnikov nekoč ni bilo, (dim je šel „po celem“), danes pa jih imajo. Najstarejše kleti nimajo temeljev, temveč so v izkopan jarek le položili, po ljudskem izročilu, nežgano opeko. Stene so lesene iz tesanih tramov „klad“, ki so vezane s topim spahom. Na vogalih so bruna cinkana v „lastovičje repe“. Vse lesene zveze so pričvrščene z lesenimi klini „tumljni“ iz hrastovega ali akacijevega lesa. Lesene kladne stene so z notranje in zunanje strani ometane z ilovico, pomešano s sesekljano slamo ali s plevami in vodo ter umešano z nogami. Tako ometane stene so z notranje in zunanje strani prebeljene z apnenim beležem. Stropna konstrukcija je lesena, značilna in enaka kot pri najstarejših domačijah v Prekmurju. Tudi strešna konstrukcija je lesena, sistem dvokapnice s trikotnim vešalom. Trikotno vešalo „škarišče“ služi za naslonitev slemenske lege ali „slemen“. „Škarniki, lejmezi“ so nad slemensko lego med seboj križno spojeni in vezani z močnimi lesenimi klini. Na spodnji strani so prosto naslonjeni na kapno lego brez pritrditve. Na „škarnike“ so z lesenimi klini pričvrščene letve „vetrnice“, ki so na ragljice privezane z „gòzvicami“. Napušču pravijo „žastrž“ ali „kapljica“. Šope so položene od kapljic navzgor. Kritina je v glavnem pri vseh kletih dotrajala. Pri nekaterih so tudi letve slabe in bi bilo potrebno strehe popolnoma obnoviti. Od strani kleti je „trnac“ nabit z ilovico.

Deževnica teče s slamnatih kritin prosto na zemljo, zato ob večjem deževju vlaga prodira v lesene kladne stene.

V bivalnem prostoru, v „iži“ stoji miza, stol (največ dva), klopi okrog mize. V kleti št. 368 je ohranjena lončena peč. V drugih kletih imajo tudi kupljeni štedilnik in posteljo. V kleti št. 368 so še ohranjene „blante“, to so deske, od okna do peči, na njih je slama pokrita z ponjavami. Na blantah je spalo nekdanji tudi do šest kopačev vinograda. V kleti št. 366 je nad enim notranjim okenskim krilom narejena lesena polica za shranjevanje kozarcev in drugih drobnih predmetov. Nad drugim krilom je tudi taka polica, vendar je nad njo montirana še druga polica z dekorativno ograjico z lesenimi klini, ki služijo kot obešalnik. Nad vrati je tudi lesena polička za shranjevanje raznih predmetov.

Stare kleti so imele v prostoru, kjer je stala preša, odprto ognjišče, ki pa ni v nobeni kleti več ohranjeno. V kleti št. 366 je postavljena preša z letnico 1869. „Kleit“ ali „pivnica“ ima manjšo ovalno odprtino za „luft“, v njej so hranili sode z vinom. V prostoru pod streho shranjujejo seno v ponjavah. Klet št. 361 je v tlorisni zasnovi trocelična, poleg pa je še prizidan hlev, nad njim pa prostor za seno in pojata.

Vhodna vrata v klet so lesena v navadni tesarski izvedbi in se imenujejo vrata na „petnik“. Na spodnjem penu je zvrtni klin, ki drži okrogel vertikalni hlood, vsajen zgoraj v „petnik“, to je železen obroč. Zdaj so vrata že večinoma predelana na ključavnico. Zanimiva so po tem, da so obita z drobnim kamenjem, če bi kdo poskušal vlomiti, mu to celo s sekuro ne bi uspelo.

Okna so zelo majhna, velika le 31 x 31 cm. V okno je vstavljena lesena plošča, z njo ga zakrijejo, zavarujejo prostor pred vremenskimi vplivi in vlomom. Predvsem bi bilo vredno ohraniti zanimiva okna na kletih št. 367, 365 in okna na sobnem delu kleti št. 367 in svislí, ki so dekorativno izrezane, posebno na kleti št. 366.

Zadnja stran kleti je ponavadi prebarvana z rdečerjavo barvo in ornamentirana. Stene so krasile z ornamentami bele barve. Delali so jih s pomočjo v belo barvo namočene in prepelovljene repe ali krompirja.

Ob sobotah, nedeljah ali pred večjimi opravili (žetev, košnja) se pelje gospodar na kolesu v vinograd h „kleti pri goricač“, natoči vino v pletenke in ga pelje v „turbah“ domov.

Idlične Lendavske gorice s svojimi vinskimi kletmi so v zadnjih desetih letih spremenile svojo podobo. Če pogledamo na gorice od sv. Trojice nad Lendavo, vidimo samo pasove velikosti od 3 do 16 arov, vmes pa se po vrhovih vrstijo moderne kleti in sodobne letoviške hišice. Podobno stanje lahko opazimo tudi v zaščitenih vinogradniških predelih v Filovcih, Bogojini, Tešanovcih, Moravcih, Sebeborcih, Dolini, na Vaneči, Šalamencih . . .

Uprava muzeja v Murski Soboti je že pred dvajsetimi leti opozarjala, da bi bilo treba zaščititi vinogradniške predele v Prekmurju kot ruralna območja, izdelala je tudi predlog Zavodu za spomeniško varstvo v Mariboru. Na prvi seji skupnosti za varstvo okolja v Pomurju je bil sprejet sklep o preprečitvi novogradenj letoviških hiš v goricač in da naj se za to bolj uporabljajo že obstoječe zgradbe.

V urbanističnem redu Skupščine občine Lendava iz leta 1975 piše, da je gradnja vinskih kleti (zidanic) dovoljena samo na vinorodnih območjih, to so: Strehovci, Dobrovnik, Dolgovaške gorice, Lednavske gorice, Čentiba, Dolina, Pince in Kobilje. Za gradnjo mora biti izdelana dokumentacija in sme se uporabljati le klasičen gradbeni material: opeka, les, slama in strešniki. Na vseh vinorodnih območjih je prepovedana gradnja montažnih hiš.

Vendar je pri sprejemanju urbanističnega programa Skupščine občine Lendava 1975 bilo odločilno mnenje, da se le nekaj kleti zaščititi, ostalo se prepusti stihiji.

Za tiste kleti, ki bi jih zavarovali, je potrebno izdelati vse predloge za to in jih vnesti do leta 1980 kot dopolnitev v urbanističen program Skupščine občine Lendava.

Kljub temu, pa tega ne bi smeli dopustiti, ampak z odlokom skrbeti za načrtno spreminjanje vinorodne pokrajine. Da bi onemogočili delovanje šušmarskih projektantov, bi morala skupnost občine Lendava po pokrajinah razpisovati natečaj za izdelavo tipskih letoviških hiš. Ti natečaji bi dali variantne rešitve, ki bi ustrezale najrazličnejšim zahtevam. Ti projekti bi bili izključna občinska last. Skupščine občin bi jih za nizko odškodnino dajale v uporabo posameznim graditeljem. S ponovnimi razpisi natečajev v primernih časovnih presledkih bi občine skrbele za vedno nove rešitve.

Omenjam, da je leta 1969 Projektivni biro v Mariboru za Skupščino občine Murska Sobota že izdelal tip vinske kleti, združene s počitniško hišico v moderni obliki, s streho na čop in z rdečo kritino. Leta 1975 je izdelal ing. Sraka na Zavodu za ekonomiko in urbanizem v M. Soboti tip kleti z prekmurskimi elementi, s streho na čop, dimnik, ograjo, s tipičnim naklonom strehe, v spodnjem delu pa je moderna počitniška hišica. Doslej sta po teh dveh načrtih postavljeni le dve letoviški hišici v Kančevcih in dve v Gradu na Goričkem.

Vendar namen današnjega srečanja ni ta, da bi poskušali zaježiti spreminjanje pokrajine, ker je to stvar forumov Skupščine občine Lendava in Zavoda za spomeniško varstvo v Mariboru, temveč aktualna problematika, kako pristopiti k etnološki zaščiti in prezentaciji vinskih kleti.

Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru bo na podlagi etnološkega opisa za valorizacijo etnološkega območja in režima, izdal predlog za občinski odlok o njegovi zaščiti. Odlok bo sestavni del urbanističnega reda. Na seji izvršnega odbora Kulturne skupnosti Lendava in na seji Skupščine občine Lendava je bil ta predlog sprejet in oddelek za gradbene službe Skupščine občine je bil naprošen, naj v prihodnje za predel „Ūjtamas“ ne izdaja dovoljenja za gradnjo, obnavljanje ali podiranje. Vendar sankcij za neupoštevanje odloka na žalost ni. Lastniki zaščitene kleti pričakujejo, da jih bo Zavod za spomeniško varstvo dal popraviti, na novo prekriti z originalno kritino. Če bodo sredstva za vzdrževanje, rekonstruiranje, konzerviranje itd., so lastniki pripravljene zaščito upoštevati. Vendar Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v SR Sloveniji v našem primeru jamči le za proučevanje in strokovno vzdrževanje kulturnih spomenikov, finančni del pa je v celoti prepuščen skupščinam občin v Sloveniji, ki pa za to nimajo sredstev. Zato bi se morali obrniti na Kulturno skupnost Slovenije, ki že financira etapno obnavljanje umetnostnozgodovinskih spomenikov v Prekmurju. Udeležba Kulturne skupnosti Slovenije bi morala biti 80 %, kajti Skupščina občine Lendava je zmožna dati le 20 %. Prvo leto bi zaprosili sredstva za prekrivanje streh, kar po predračunu krovca znaša 150.000.— din. Najbolj so ogrožene tri strehe, za kar bi po predračunu rabili 60.000.— din. Dva lastnika že želita prekriti streho z salonitom, eden pa celo na mestu stare kleti zgraditi novo. To bi bila zanj več kot ugodno, ker če zgradi na istem mestu, kjer je bila stara klet novo, ne plača takse 3000.— din. Poleg tega mu ni treba vplačati takse za spremembo namembnosti zemljišča. To bi bilo potrebno preprečiti. V drugi fazi bi zaprosili sredstva za ureditev zunanosti kleti, konzervacijo. V tretji fazi pa za nakup starega inventarja, rekonstrukcijo okolja itd. Z lastniki posameznih morebiti obnovljenih kleti bi morali skleniti pogodbe, da so dolžni skrbeti za tekoče vzdrževanje po navodilih Zavoda za spomeniško varstvo v Mariboru in v sodelovanju Pokrajinskega muzeja v M. Soboti. Za ureditev dostopa — ceste pa bi se bilo treba povezati s Krajevno skupnostjo, ker že pobira od vsakega občana 5 do 100 din na leto za ureditev cest v Lendavskih gorica. Urediti bi bilo potrebno tudi najbližjo okolico s prostorom za parkiranje. Ob nadaljnjem naj bi bile kleti dostopne tudi za morebitni ogled.

V poročilu sem poskušala prikazati trenutno stanje kleti v Lendavskih gorica, prav tako sem poskušala nakazati vsaj delno rešitev te problematike. Odlomek iz referata: „Etnološki spomeniki na območju Lendave“ pravi, da so Lendavske gorice kot območje z izrazito vinogradniškimi značilnostmi in zaradi več izjemno dobro ohranjenih primerkov ljudske arhitekture — spomeniško območje I. kategorije, zato velja zanj ustrezen režim I. stopnje varovanja območja. Ker se podobni primeri pojavljajo tudi v drugih vinorodnih področjih Slovenije, se mi zdi potrebno, da na tem konkretnem primeru prikažemo, kako ohraniti vinske kleti kot ljudske arhitekture povsod v Sloveniji, kjer so.

Čas teče, napredek spreminja podobo slovenske pokrajine, a prizadevajmo si ohraniti vsaj teh nekaj koščkov naše zemlje z vso njihovo idiličnostjo in storodavnim čarom. Seveda se tu pojavijo številna vprašanja, ki bi jih bilo potrebno čimprej rešiti. V prvi vrsti je potrebno odgovoriti na naslednja:

1. Kleti ne izgubljajo svojega gospodarskega pomena! Ali naj se ohranijo v svoji funkciji — spomeniško zaščitene?
2. Ali bi kazalo ohraniti cel kompleks enajstih kleti, ki delujejo zelo učinkovito?
3. Ali bi v bližini dvceličnih in troceličnih kleti kazalo postaviti še enocelične kleti, ki so se uporabljale le za hranjenje orodja v gorica in vendar so značilne za Lendavske gorice? ! Ali bi postavili tudi blatnjačo, kajti tudi te so gradili tod?
4. Ali bi kazalo izpopolniti notranjost kleti z inventarjem?
5. In seveda kje zaprositi za večja sredstva za zaščito etnoloških spomenikov?

Vinske kleti na predelu „Zgornji Novi Tomaž“ v Lendavskih gorica